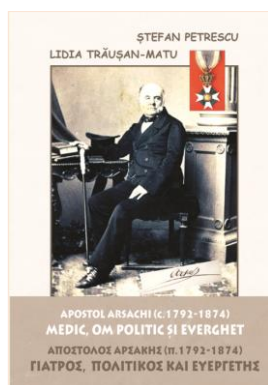

ȘTEFAN PETRESCU, LIDIA TRĂUȘAN-MATU, *Apostol Arsachi (c. 1792-1874), medic, om politic și everghet*, ediție bilingvă în română și greacă, cuvânt-înainte: acad. Georgeta Filitti, cuvântul sponsorului: Danae Stambouli, traducere în limba greacă: Apostolos Patelakis, Georgios K. Ioannidis, București, Editura Omonia, 2023, 365 p. + 24 planșe color.

Volumul semnat de Ștefan Petrescu (Institutul de Studii Sud-Est Europene al Academiei Române) și Lidia Trăușan-Matu (Universitatea de Medicină și Farmacie „Carol Davila”) reconstituie cu minuțiozitate biografia unui personaj care aparține deopotrivă istoriei românilor, dar și celei a grecilor din veacul al XIX-lea. Este motivul pentru care studiul a fost publicat atât în limba română, cât și în limba greacă, fiind destinat deopotrivă celor două comunități științifice sau publicului pasionat de istorie din cele două țări.

După cum arătau autorii în nota introductivă, demersul lor a beneficiat de sprijinul științific al acad. Georgeta Penelea-Filitti, ce susținuse conferințe (Atena, 1991) și scrisese în anii 1995-1996 despre Apostol Arsachi, care le și transmitea un dosar cu fotocopii din fondurile documentare în legătură cu acesta, aflate la Academia Română, de o contribuție financiară, venită din partea unei femei de afaceri din București, fostă absolventă a Școlii *Arsakeion* din Atena, Danae Stambouli, respectiv de suportul pentru publicarea rezultatelor cercetării al Elenei Lazăr, directoarea generală și fondatoarea Editurii Omonia.

Tot la secțiunea introductivă au fost trecute în revistă fondurile documentare investigate de la Arhivele Naționale Istorice Centrale, de la cele ale Ministerului Afacerilor Externe (Atena și București) sau ale Universității din Halle (pe unde l-au purtat pașii pe Arsachi în anii formării sale profesionale ca medic). Nu au fost neglijate nici colecțiile Bibliotecii Academiei Române sau ale Bibliotecii Naționale a României. Nu au fost evocate în capitolul inaugural decât câteva referințe istoriografice ale temei abordate (Georgeta Penelea-Filitti), dar pe parcursul lucrării am inventariat cele mai importante intervenții pe marginea biografiei medicului și omului politic conservator, datorate unor autori precum Anastasios Goudas, V. Gomoiu, Gh. Gomoiu, Maria V. Gomoiu, G. Z. Petrescu, Nicolae Vătămanu, George Brătescu, Dimitris Michalopoulos, Alexandru Gavriș, Octavian Buda etc.

Apostol Arsachi a văzut lumina zilei în Epir într-o familie modestă în ultima parte a veacului al XVIII-lea (sunt foarte multe controverse asupra anului nașterii, unii autori stăruind asupra unor date din anii 1780, alții asupra altora din 1790, pe care Ștefan Petrescu le înregistrează și le comentează cu mare acribie științifică în capitolul I).

Pe la începutul secolului următor începe să studieze medicina la Halle (capitolul II), iar apoi să funcționeze ca medic în Țara Românească (capitolul III). Cele două secțiuni semnate de Lidia Trăușan-Matu sunt documentate și extrem de pătrunzătoare, autoarea tratând detaliat această fațetă a personalității personajului central al cărții ce o prezentăm acum, aducând în discuție informații noi din arhive, pe care le-a contextualizat exemplar cu cele deja cunoscute. Mai mult, autoarea a fost preocupată de fiecare dată să contureze climatul, ambientul, mișcarea de idei specifică universităților germane sau mediului profesional medical din Principate.

Așadar, după ce a încercat să studieze filosofia, Apostol Arsachi a început un ciclu universitar, finalizat în 1812, când obținea titlul de doctor în medicină (sub coordonarea profesorului Meckel). Lucrarea sa a fost publicată un an mai târziu și a fost foarte cunoscută în mediile savante europene, ale naturaliștilor și medicilor, fiind consultată de Cuvier, Saint Hilaire sau Lamarck. În 1813 îl găsim într-un scurt stagiul la Viena, la clinica oftalmologică a lui Georg Beer, perioadă în care a publicat patru articole în revista „Ermis o Loghios”, având ca subiecte: o mică panoramă de istorie a medicinei, „practicile de vindecare ale populațiilor antice”, circulația culturală între civilizațiile antice și despre o „terapeutică a leprei”. Și-a continuat activitatea publicistică, astfel că, în

1814, va tipări, în volumul XII al *Enciclopediei* lui Stefanos Kommitas, un text știut în care compara practicile antice ateniene și spartane cu privire la acceptarea femeilor în spațiul scenei teatrale, observând că „în Atena, cetate considerată democratică, femeile nu erau primite la teatru, pe când în Sparta autocratică, femeile puteau nu doar să asiste, ci chiar să joace și să fie plătite pentru munca lor” (p. 63).

Activitatea sa de medic a fost atent reconstituită de Lidia Trăușan-Matu; noi vom evoca doar câteva momente. După stagiul de la Viena la clinica de oftalmologie al lui Georg Beer, tânărul medic va lua drumul Țării Românești, unde a activat la spitalele Pantelimon și Colțea, devenind chiar protomedic al Valahiei (1823), fiind implicat direct în combaterea ciumei, holerei etc. A fost și medic particular, iar între 1849 și 1859 s-a găsit printre membrii comitetului de administrare al Eforiei Școalelor Civile. Cam în aceeași perioadă (1850-1859) a fost și unul dintre administratorii Eforiei Școalelor, „alături de Petrache Poenaru, Constantin Bosianu și Ion Florescu” (p. 83), după cum precizează autoarea, urmându-l pe V. A. Urechia. Adăugăm că, potrivit aceluiași V. A. Urechia, prin septembrie 1850, la Casa Școalelor se găsea și Constantin N. Brăiloiu, cel care va fi devenit unul dintre partenerii politici apropiați ai lui Arsachi în vremea Unirii Principatelor.

Apostol Arsachi a îndeplinit în anii 1820-1840 mai multe sarcini de stat, fiind secretar personal al lui Grigore al IV-lea Ghica (1822-1828) aproape pe toată durata domniei acestuia (a fost numit în 1823), secretar al statului (1835-1837) și apoi membru în Comisia proprietății din 1849 (capitolul VIII).

A pătruns apoi și în elita politică a Valahiei (apoi a Principatelor Unite), fiind unul dintre proeminenții lideri ai conservatorilor de la București din perioada 1858-1864 (de mai multe ori deputat, ministru, prim-ministru, membru al Comisiei Centrale de la Focșani), alături de Barbu Catargiu și Constantin N. Brăiloiu (capitolul IX). Era perioada de maximă vizibilitate politică a personajului istoriei pe care o prezentăm acum, în care s-a manifestat ca militant tenace și devotat cauzei conservatoare. S-a dovedit un fin interpret al realităților românești din perspectiva ideologiei ce o servea, deși cita sau citea din Adam Smith ori François Guizot, Turgot ori Welcker (p. 160), dar mulți dintre conservatorii români, potrivit lui I. C. Filitti, agreau părți din argumentațiile liberalilor clasici (a se vedea, de pildă, luările sale de poziție din Comisia Centrală de la Focșani sau din Adunare ori din articolele publicate în „Conservatorul Progresist”, care „vizau chestiuni electorale, jurisdicția consulară, proprietatea” (p. 150); câteva sugestii, minore, în afara celor esențiale semnalate cu mare acuratețe de Ștefan Petrescu în capitolul mai sus-menționat, și în articolul nostru *Din istoria presei partizane românești. Conservatorul Progresist, 1859-1860/1861*, în „Țara Bârsei”, serie nouă, 7, 2008, p. 48-56). A fost un adversar al principelui Cuza, și s-a implicat activ în toate acțiunile politice ale perioadei, retrăgându-se din viața politică prin 1864 și decedând zece ani mai târziu.

S-a dovedit totodată un mare filantrop (capitolul VII); donațiile sale către *Societatea pentru Propășirea Învățământului din Atena* din 1850 (care a dus la finanțarea construcției și funcționării școlii și internatului de fete – *Arsakeion*), respectiv din 1870 pentru școala din satul natal, Hotovă (Hotahova) din Epirul de Nord (Albania). Banii, cel puțin pentru *Arsakeion*, veneau din conturile sale deschise la Banca Națională a Greciei în perioada evenimentelor tulburi din Valahia anilor 1848-1849. Pentru generozitatea sa, regina Amalia i-a conferit, în numele soțului său, regele Othon, decorația *Crucea Sfinților Arhangheli*.

Aceste secțiuni ale lucrării de față au fost redactate cu mare dedicație profesională și pătrunzătoare analiză de către Ștefan Petrescu.

Detaliile biografice mai sus-amintite, precum și altele cu privire la familia lui Apostol Arsachi (fusesse căsătorit cu Anastasia Darvari și a avut trei copii, pe Gheorghe, care murea tânăr, respectiv pe Elena și Olimpia, cea din urmă căsătorită cu Manolache Lahovary, amândoi fiind părinții diplomatului Alexandru Em. Lahovary), la averea ce o deținea (casele din București și moșiile din județele Saac – Prahova, respectiv Vlașca), precum și la afacerile din care obținea venituri importante (exploatarea și comerțul cu sare) au fost documentate detaliat în numeroase și diverse surse sau referințe istoriografice, fiind excelent conturate în economia volumului tot de către Ștefan Petrescu în capitolele IV-VI.

Să mai spunem că, exact ca în cazul capitolelor dedicate studentului ori medicului Apostol Arsachi, și în secțiunile referitoare la el ca om politic sau filantrop, datele biografice nu sunt înșiruie simplist, ci sunt încadrate în contextul socio-politic și cultural al perioadelor respective.

Am constatat și câteva inadvertențe în bibliografia volumului. De pildă, anumite culegeri de documente sau scrieri ale veacului al XIX-lea, inclusiv broșura despre proprietate, publicată de Arsachi în 1860, pornind de la articolele sale din „Conservatorul Progresist”, plasate la rubrica *Lucrări și studii din Bibliografie*, ar fi fost, poate, mai potrivit să se regăsească într-o secțiune aparte de *Surse editate*; la fel și antologiile, dicționarele, enciclopediile ori recensămintele, care puteau să fie incluse la una de *Instrumente de lucru*. De asemenea, anumite lucrări citate în notele de subsol nu se regăsesc în excursul bibliografic (de exemplu, jurnalele „Conservatorul Progresist” sau „Unirea” ori memorialistica diplomatică a lui Alexandru Em. Lahovary).

Ca o încheiere a acestor rânduri, ne permitem să spunem că volumul dedicat personalității lui Apostol Arsachi de doi importanți cercetători interesați de veacul al XIX-lea românesc și sud-est european, Ștefan Petrescu și Lidia Trăușan-Matu, deja recenzat în revistele internaționale de specialitate („Études Balkaniques”) și premiat (de Fundația Culturală „Magazin Istoric”), este unul de referință în istoriografia actuală. Deși au mai fost încercări de a se contura biografia liderului conservator, aceasta din urmă aduce multe lucruri noi, bazate pe o documentare semnificativă în arhive, pe reinterpretarea surselor deja cunoscute, pe contextualizarea referințelor bibliografice, îndreptând erori sau suplinind lacune de informație. Și, nu în ultimul rând, mai spunem că textul lucrării este unul agreabil, cu un stil elaborat, care, chiar dacă abundă în detalii documentare, nu se dovedește a fi greoi sau încărcat de prea multe paranteze, ceea ce face ca lectura să fie una foarte plăcută.

Laurențiu Vlad

ADRIAN-BOGDAN CEOBANU, *Șefii misiunilor diplomatice ale României (1878-1916): dicționar*, cuvânt-înainte de Mihai-Răzvan Ungureanu, Cluj-Napoca, Editurile Argonaut & Mega, 2025, 446 p.

Genul biografic este un vechi principiu de coerență narativă, pe cât de bine argumentat, pe atât de criticat. Unde se termină viața cuiva și unde se amestecă ea, indescifrabil, cu biografiile contemporanilor? Câte fapte să punem în seama unui om și câte să atribuim, mai degrabă, semenilor săi? Cui să dăm drepturile de autor, după ce stabilim, cine știe când, unde a fost *cauza* și în povestea cui a explodat *efectul*? Există însă și cercetători care, în urma unei munci asidue, de ani și ani, sunt capabili să-și învingă multele dileme.

Fascinanta lucrare a lui Adrian-Bogdan Ceobanu este structurată în două părți distincte: un amplu demers interpretativ, care face o analiză a portretului de grup propus – *Studiu introductiv. De la bicornul cu pene negre la cel cu pene albe. Profilul șefului de misiune a României în perioada 1878-1916* – și un grupaj format din 56 de fișe biografice, care conțin trimiteri bibliografice, ilustrații de epocă elocvente, facsimile documentare și chiar fotografii făcute de autor. De la început, trebuie menționată calitatea impresionantă a obiectului în sine, o carte-album de dimensiuni ample, tipărită în condiții de invidiat, care își începe munca de convingere chiar de la coperti și ține cititorul în priză până la ultima fotografie de studio. Se întrevede efortul cercetătorului de a împăca pe toată lumea: lucrarea de față este, măcar puțin, o *poveste a vieții* unor diplomați, apoi, dar ceva mai mult, o sumă de *biografii politice*, surprinzându-le deci prestațiile publice, pentru ca, finalmente, dicționarul să apară și ca o *monografie* ce ajută cititorul, avizat ori nu, să-și reprezinte o întreagă lume: aceea a anilor 1878-1916. Volumul este deci o metaforă în sepia a generațiilor care se perindă în paginile sale.

Profilul diplomatului este construit cu acribie, în 10 rubrici care coagulează identitatea personală și publică a personajului, începând cu locul nașterii, originea familiei, datele despre educație și carieră. Analiza continuă la dimensiuni definitorii pentru epoca respectivă: căsătoria și capitalul de relații familiale utile carierei, viața în marile orașe europene, profilul (preocupările) intelectual(e) ale diplomaților vizați. Autorul se preocupă și de ieșirea de pe scena vieții, tratată în

spiritul epocii, în care spectacolul public îi însoțea până în ultima clipă pe cei destinați onorurilor bine orchestrate – funeraliile diplomaților. Încheierea ne readuce în prezentul care s-a edificat după dispariția celor invocați, spre alte dimensiuni ale intrării în posteritate, *când reședințele familiale devin locuri ale memoriei*.

Miza studiului introductiv, care ar putea constitui un volum în sine, este reconstituirea unei istorii culturale a diplomației românești, prin punctarea oportună a momentelor-cheie, a constanțelor sau a evoluțiilor de ansamblu, respectiv a mecanismelor de inserție individuală în viața instituțională a timpului. Epoca pe care o creionează această lucrare ne plasează într-o *Belle Époque*, care a fost simultan a civilizației europene, dar și a României – cel puțin prin partea sa expres construită pentru a se armoniza (demonstrativ) cu standardele occidentale. Nu este propriu-zis o introducere, ci o sinteză care ar fi putut să ofere, la fel de bine, concluziile acestui demers de amploare, foarte atent la detalii și la calitatea reconstituirii istoriografice.

Dincolo de datele tehnice ale identificării personajelor sale, autorul aduce în fața cititorului, mai mult sau mai puțin avizat, motivațiile care au alimentat constituirea unui corp diplomatic foarte bine delimitat social, explicând de ce, timp de sute de ani, tinerii familiilor aristocratice și-au dorit să intre în diplomație; de ce erau preferabili altora, care nu aparțineau acestei lumi; de ce conexiunile lor familiale erau decisive pentru cariera proprie. Fără a pierde privirea de ansamblu, demersul dlui Adrian-Bogdan Ceobanu are o vădită și semnificativă dimensiune genealogică, ea constituind un merit aparte al lucrării.

Cum detaliile sunt expuse grupat, la începutul volumului, putem vedea ceea ce a observat și autorul: simultan, „chipul” fiecăruia dintre individualitățile care au populat acea lume și ceea ce producea consonanța lor cu civilizația europeană. Se dovedește că aceasta a fost cea mai bună soluție de prezentare, mai elocventă decât obișnuita înșiruire a unor portrete individuale amănunțite, urmată eventual de concluzii cumva matematizate, prin simpla încolonare a repetițiilor care pot fi interpretate drept asemănări. Dar, pentru cei dornici să aprofundeze cunoașterea unuia sau altuia dintre cei cuprinși în dicționarul propriu-zis, autorul a menționat explicit și principalele surse de reconstituire istoriografică, atât documente de arhivă, cât și studii publicate de alți specialiști.

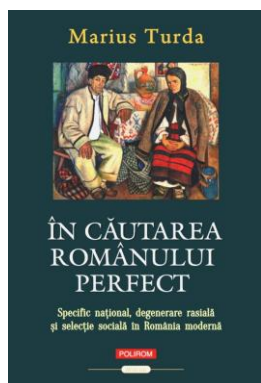
Este sigur că investigația autorului a mers însă dincolo de aceste selecții expuse la finalul fiecărei fișe biografice, după cum o sugerează impresionantul aparat de note explicative și, dincolo de el, cultura istorică probată de autor, capabil să organizeze secvențe de investigație dintre cele mai variate: ele ajută scopului său final, acela de a realiza un portret de grup cinematografic, în care privirea poate aluneca în voie de la un chip la altul, de la un grupaj la celălalt și înapoi la imaginea (diacronică) a tuturor celor invocați.

Dincolo de finalitatea explicită și excelent deservită, de recuperare a unor personaje istorice tot mai îndepărtate de preocupările contemporane, autorul a reușit un implicit valoros: creionarea unui profil de epocă, ceea ce arată, deopotrivă, maturitate profesională și implicare personală de calitate; pe scurt, așa arată un proiect istoriografic care și-a găsit autorul potrivit.

Cătălina Mihalache

MARIUS TURDA, *În căutarea românului perfect. Specific național, degenerare rasială și selecție socială în România modernă*, traducerea textelor din limba engleză de Marius-Adrian Hazaparu, Iași, Editura Polirom, 2024, 312 p.

Volumul lui Marius Turda, distins membru al Societății Regale Britanice a Istoricilor, intitulat sugestiv *În căutarea românului perfect*, readuce în prim-plan cercetările de mai bine de două decenii ale profesorului de la Oxford Brookes. Specializat în istoria naționalismului, a biomedicinei, a evoluțiilor concepțiilor rasiale și eugenice pe continentul european, cu deosebire în partea lui centrală și sud-estică, Marius Turda a publicat mai multe volume de-a lungul timpului, care au ilustrat preocupările mai sus-menționate (*Eugenics and Nation in Early 20th Century Hungary*, Palgrave, 2014; *Historicizing Race*, Bloomsbury, 2018; iar în limba română *Eugenism și modernitate. Națiune, rasă și biopolitică în Europa (1870-1950)*, Editura Polirom, 2014, versiune a

lucrării *Modernism and Eugenics*, Palgrave, 2010, respectiv *Ideea de rasă de la Iluminism la Donald Trump* – împreună cu Maria Sophia Quine –, Editura Polirom, 2019). Lucrarea de față reia texte publicate în perioada 2003-2023 în reviste științifice de prestigiu din Europa (inclusiv România), precum „Studia Hebraica”, „Slavic Review”, „Medical History”, „Patterns of Prejudice”, „Acta Poloniae Historica”, „Studies in History and Philosophy of Biological and Biomedical Sciences” etc., sau în volume publicate la edituri precum Metropolis (Berlin), Mega (Cluj-Napoca) ori Bloomsbury (Londra).

Așa cum preciza încă din introducere, autorul și-a propus ca prin acest studiu extrem de consistent și foarte bine documentat să deslușească „rolul pe care l-a jucat conceptul de rasă în dezbaterile despre specificul național” (p. 22), respectiv maniera în care ideile eugenice vehiculate de o seamă de intelectuali interbelici, în special medici, demografi, etnologi/sociologi, au condus la o seamă de justi-

ficări extreme de excludere din corpul națiunii a unor grupuri etnice (evrei, romi), dar și a unor români cu diverse boli sau infirmități. De asemenea, Marius Turda și-a dorit „să reconstituie legăturile intelectuale dintre naționalism, antisemitism, rasism, «antițigănist», biopolitică și eugenie” (p. 22), subliniind influența acestora în diferite situații politice în care statul român din anii 1940 s-a manifestat ca un regim cu o ideologie totalitară de extremă dreapta, fiind responsabil pentru Holocaustul ori deportarea romilor în Transnistria.

Volumul debutează cu un capitol dedicat relației dintre ideologia naționalistă și ideea de regenerare etnică, în care autorul a stăruit asupra unor autori (precum A. C. Cuza ori A. C. Popovici) ce au inclus în textele lor relative la identitatea națională românească și la naționalismul politic autohton reflecții specifice teoriilor rasiale. A. C. Cuza vorbea despre degenerescența evreilor, care afectau corpul național autohton (*Naționalismul în artă*, 1927; prima ediție în 1905), astfel că ideile sale identitare s-au dovedit antisemite fără echivoc. L-au urmat pe această filieră Nichifor Crainic, de pildă, sau autorii *Manifestului revoluției naționale* din 1935 (Sorin Pavel, Petre Țuțea, Ioan Crăciunel, Gh. Tite, Nicolae Tatu, Petre Ercuță), pentru care „autohtonismul, tradiția, ortodoxia și rasa formau ontologia etnică românească” (p. 40). A. C. Popovici (*Naționalism și democrație*, 1910) era adeptul unui „naționalism rasial”, crezând într-o „asimilare echilibrată a elementului străin, altfel, „fondul etnic al poporului” va slăbi și treptat va dispărea” (p. 44). Astfel, promova ideea unei regenerări culturale, spirituale, dar și biologice a națiunii, reflecțiile sale fiind asumate direct sau indirect de o seamă de personaje mai mult sau mai puțin radicale în păreri, precum Al. Vaida-Voevod (care vorbea în 1919, în calitate de prim-ministru, despre necesitatea existenței la nivel guvernamental a unor ministere de igienă publică, respectiv de adoptarea unei legislații menite să împiedice degenerarea rasei – p. 46), medicii Iuliu Moldovan, Iuliu Hațieganu și Nicolae Roșu ori Alexandrina Cantacuzino.

Marius Turda a luat apoi în discuție fenomenul de „degenerare a rasei”, pe care îl lega de antisemitismul românesc interbelic (capitolul II). Exemplificările interbelice aveau ca punct de plecare o seamă de aserțiuni similare ale unor poeți (Mihai Eminescu), filosofi (Vasile Conta), istorici (Alexandru D. Xenopol), oameni politici (Grigore G. Păucescu) sau medici igienisti (Vasile Agapi, Iacob Felix, Alexandru A. Sutz). Singura soluție pentru a opri degenerarea biologică a românilor era eugenia, iar intervențiile profesionale, precum și cele din spațiul public ale corpului (academic) medical de la București, Cluj și Iași au fost consistent documentate (în afara numelor deja menționate, aici au fost analizate și texte ale lui Gheorghe Banu, Gheorghe Marinescu, Nicolae Minovici, Dumitru Grigorescu de la Clinica de Neurologie a Spitalului Colentina sau Grigore I. Odobescu de la Spitalul Central de Boli Mintale București etc.). O legătură netă cu antisemitismul a fost exemplificată de autor prin analiza cărții unui jurnalist cu studii medicale și de filosofie, Petru Tipărescu, care concluziona într-o lucrare apărută în 1941, *Rasă și degenerare, cu un studiu statistic asupra jidanilor*, că incidența bolilor mintale la evrei era semnificativ mai mare față de cea constatată în cazul românilor, dar nu exista nicio încercare de ponderare a procentelor, care erau înșelătoare, cu atât mai mult cu cât diferența între populația majoritară și cea minoritară era

extrem de mare (era vorba de 3,49, adică 1.959 de indivizi la 10.000 de locuitori, dintr-un total de 5.597.364 de români și 29,9, adică 280 de subiecți, dintr-un total de 93.645). De asemenea, urmându-l pe medicul Nicolae C. Paulescu în aserțiunile sale din *Degenerarea rasei jidănești* (1928), Tipărescu mai preciza și necesitatea politică a momentului (anii 1940): „trebuie să ne apărăm țara, neamul, rasa” (p. 76).

Dar degenerarea biologică a unei rase nu însemna că se aveau în vedere numai problemele de natura sănătății mintale, ci trimitea și la chestiunile genetice relative la alcoolism sau la infirmități, incapacități fizice de orice natură, ori la lipsa igienei, vagabondaj, comportamente deviante, prostituție etc. Pentru a interveni eficient și a se contura un corp național sănătos era nevoie de biopolitică. Iar în perioada anilor 1920-1940 reflecțiile pe această temă abundă (capitolul III). Nu vom aminti în acest context decât existența deloc efemeră a unui „Buletin eugenic și biopolitic”, (1927-1931, 1933-1947), în care medicul clujean Iuliu Moldovan publica proiectul unei facultăți de etnologie și biopolitică (1938). Există și o colecție de publicații care purta numele *Biblioteca Eugenică și Politică*, editată de ASTRA. În același timp, păreau a fi la mare modă studiile de antropologie și craniologie, inițiate în România de medicul Mihail G. Obedenaru prin anii 1870, care i-au dus pe unii la ideea că tipul rasial numit dacic, mai frecvent în spațiul autohton, avea o capacitate craniană mai mare decât cea a categoriilor nordic și turanic (Ion Chelcea, *Tipuri de cranii românești din Ardeal*, 1934). De la identificări de acest tip nu mai era mult până la discuția cu privire la superioritatea sau inferioritatea unor indivizi, respectiv la excluderea sau neincluderea în tipul rasial românesc a unor cetățeni, care nu ar fi îndeplinit astfel de coordonate antropologice sau rasiale. Să notăm însă că teoriile cu privire la capacitatea craniană și la superioritatea celor care ar fi avut-o mai mare au fost combătute chiar din secolul al XIX-lea, când „craniologia” se insinua în cercetările medicale.

Sigur că au existat și opinii contrare (vezi, de pildă, „Realitatea ilustrată”, 1934), dar drumul spre instituționalizarea și ridicarea la rang de politică de stat a comandamentelor rasiale s-a continuat: Sabin Manuilă cerea înființarea unui *Consiliu Superior al Ocrotirii Rasei* (1940), iar în 1943 se înființa, sub autoritatea Președinției Consiliului de Miniștri, *Comisia pentru Promovarea și Protecția Capitalului Biologic al Națiunii* condusă de Iuliu Moldovan, ce avea drept colaboratori pe cunoscutul demograf anterior menționat, Petru Râmnețeanu, Iordache Făcăoaru etc., cu toții militanți în perioada interbelică pentru biopolitică și eugenie. Apărea atunci și proiectul unui institut eugenic și biopolitic (ce avea să primească numele mareșalului Antonescu!), cu cinci secții, genetică umană, bioantropologie, eugenie, biopolitică, talente etnice (dintre subsecții, amintim pe cele de raseologie, demografie, eugenie negativă, migrații etc.). Comisia lui Iuliu Moldovan propunea, în ianuarie 1944, un proiect de lege pentru ocrotirea familiei, „temelia de viață a Neamului și Statului Național Român”, în care se impunea „introducerea unor măsuri eugenice suplimentare pentru protejarea familiei, precum și introducerea sterilizării obligatorii a persoanelor cu boli mintale și fizice ereditare” (p. 130). Nu au apucat să fie funcționale reglementările mai sus-menționate, căci parcursul războiului nu a mai permis acest lucru.

În capitolele următoare ale volumului său, Marius Turda a stăruit asupra stigmatizării și sterilizării ca practici de revigorare rasială (IV), *romilor și a „românilor de sânge”* (V), respectiv asupra traiectoriei postbelice (până pe la finele anului 1947), pe care ideile biopolitice și eugenice românești le-au avut (VI).

Cei care s-au găsit în avangarda susținătorilor sterilizării ca manieră de control rasial au fost o seamă de medici (alături de cei evocați până acum, amintim pe Ion I. Cantacuzino, Mareș Cahane, Ioan Manliu, Gheorghe Preda, Alexandru Roșca, Grigore T. Popa etc.), care s-au exprimat fără echivoc pentru această practică, singura care ar fi putut asigura izolarea și oprirea reproducerii indivizilor degenerați, precum vagabonzii, bolnavii mintali ereditari, cei cu deficiențe fizice, alcoolicii, prostituatele sau... evreii ori romii, fiindcă era dovedit științific, s-a văzut din exemplele anterioare, măcar pentru cei dintâi, erau rase „inferioare” („degenerate”). Având ca model legea care reglementa sterilizarea în Germania (1934), aceștia au militat cu consecvență pentru adoptarea unui sistem normativ similar și în România. Alte personaje, mult mai radicale și apropiate de Biserică, precum protopopul Florea Codreanu (*Eugenia creștină în familie*, 1941) sau teologul Liviu Stan (*Rasă și religie*, 1942), găseau compatibilități totale între ideologia rasistă și viața

religioasă creștină (ortodoxă). Mai mult, concluziona Marius Turda, Liviu Stan, „inspirat de dezbaterele despre rasă și rasism, dar și de ortodoxie [...], a elaborat o teologie națională în care protecția națiunii era dictată de voința divină revelată în principiile eugenice [...], idee [ce] rezona perfect cu solicitarea adresată de Manliu Bisericii Ortodoxe de a se implica în proiectele biologice de protecționism național” (p. 185).

Foarte sugestiv este și capitolul dedicat romilor și felului în care erau văzuți în societatea autohtonă comparativ cu „românii de sânge”. Un singur aspect reținem în nota noastră de lectură: comentariul lui Marius Turda cu privire la partea de *Politică rasială* din volumul al II-lea al *Tratatului de drept public* al lui Paul Negulescu și George Alexianu, publicat în 1943 după deportarea romilor în Transnistria. Cei doi juriști vorbeau de obligația statului de a „îmbunătăți rasa”, care era amenințată de „degenerare”, precum și de a face o politică în care să fie combătut „principiul promiscuității necontrolate” (p. 226), ceea ce făceau majoritatea statelor europene. Totodată, textul tratatului de drept preciza că nu erau permise căsătoriile între români și cei care proveneau din rase „inferioare sau degenerate”, evreii ori „țigani”, întrucât cei din urmă ar fi fost considerați în România anilor 1940 „leneși, fără demnitate, vagabonzi, cerșetori, hoți, tâlhari, chiar criminali” (p. 227). De aceea fuseseră și deportați de statul român în 1941, măsura segregării lor, a izolării față de restul societății fiind agreată, printre alții, și de Ion Chelcea, de pildă, în lucrarea sa *Țiganii din România* (1944). Să notăm în acest context faptul că lista făcută de Negulescu și Alexianu cu privire la imaginea romilor în societatea românească nu se deosebea deloc de cea pe care noi am găsit-o în răspunsurile la chestionarul lui B. P. Hasdeu din 1878 în județele Ilfov, Muscel, Romanai sau Vlașca din sudul țării, respectiv Bacău, Botoșani, Putna, Roman din zona Moldovei (*Câteva note preliminare cu privire la imaginea străinilor în răspunsurile la chestionarul „juridic” al lui B. P. Hasdeu* (1878), 2023).

În perioada de după încheierea celui de-al Doilea Război Mondial până către finele anului 1947 au mai continuat cercetările și intervențiile de tipul celor menționate pentru anii 1920-1940 (Iuliu Moldovan, Gheorghe Banu), doar că au apărut tot mai multe reflecții cu privire la condamnarea rasismului, a teoriei fasciste a raselor, într-un context de redefiniri conceptuale în care îi găsim pe Traian Herseni (care, ca și Grigore T. Popa, se va fi reorientat, căci în interbelic aveau idei mai radicale...), Olga Necrasov, Victor Preda. Sau pe Salvator Cupcea ori Octav Mărgărit, care nu repudiau eugenia, dar se distanțau de excesele rasismului fascist, ori pe Alexandru D. Trifu, ce credea și el în selecția indivizilor, dar prin intermediul procesului educativ.

Lucrarea se încheie cu concluzii pertinente și sistematice, cu o consistentă bibliografie de surse primare care ilustrează tematica volumului (arhive – din București, Budapesta, Cluj-Napoca, Londra, Iași, München, Praga, Washington –, articole din presa cotidiană sau din periodice, studii în reviste științifice publicate în perioada primei părți a veacului al XX-lea), respectiv cu un foarte util index de subiecte și nume proprii.

În fine, mai spunem că am sesizat mici inadvertențe formale la întocmirea aparatului critic; poate că era mai potrivită opțiunea pentru utilizarea formulei *Ibidem* decât să se reia de mai multe ori câte o parte a referințelor unui studiu atunci când veneau unele după altele (de exemplu, p. 40, 73, 185, 198-199, 224, 227 etc.). De asemenea, ne-am permis să asociem chiar și marginal persoanelor acestui volum pe Dimitrie Gusti, care definea națiunea, printre altele, ca fiind și o entitate biologică (*Problema națiunii*, 1919; *Știința națiunii*, 1937; *Știința și pedagogia națiunii*, 1941). Desigur nu exista la Gusti, cel puțin după cunoștința noastră, tușele extreme pe care Marius Turda le-a semnalat în analiza sa cu privire la intelectualii interbelici analizați, dar credem că și cunoscutul sociolog, atât de afin politic cu Carol al II-lea în perioada interbelică, inclusiv în proiectul de modernizare a satelor românești, s-a înscris măcar la secțiunea moderată a elitelor ce susțineau „regenerarea” națiunii române.

Dar aceste mici sugestii nu umbresc câtuși de puțin demersul de față. Textul pe care l-am prezentat în câteva cuvinte, modeste, spunem noi, față de copleșitoarea istorie ce ne-o împărtășește, este scris într-un stil extrem agreabil, fără încărcături savante și greoaie, chiar dacă documentația care a stat la baza analizei a fost masivă. Aceasta înseamnă că autorul deține pe de-a-ntregul „arta/știința scriiturii”. În plus, analiza echilibrată, pătrunzătoare, sistematică (nu este nicio idee nejustificată în text), subtilă, fără menajamente pentru anumite personaje istorice, dar nicidecum părtinitoare, trebuie subliniată și apreciată la superlativ.

Una dintre concluziile cărții de față l-a adus în prim-plan pe Petre Țuțea. Se părea că ideile din perioada interbelică susținute în *Manifestul revoluției naționale*, evocat de noi mai devreme, nu l-au părăsit. În 1968 publica împreună cu Gh. Lăpușneanu o piesă de teatru, în ale cărei dialoguri Marius Turda descoperea un personaj ce afirma că soluția pentru o igienă a rasei era selecția biologică a indivizilor prin eugenie, iar pentru astfel de măsuri Dumnezeu va fi fost rugat să-i ierte pe cei ce ar fi practicat-o. Așadar, tema continua să îl frământa pe Petre Țuțea... Și încheie sugestiv autorul: „vechile idei mor greu, iar uneori niciodată” (p. 265).

Aș mai evoca un moment din istoria interbelică a rasismului autohton sau a eugeniei ori biopoliticii (ca să folosim niște termeni ce nu ne fac să „tremurăm” neapărat, poate pentru faptul că nu le înțelegem pe de-a-ntregul semnificația și consecințele), pe care ne-o propune autorul, anume faptul că, după legea sterilizării din Germania lui Hitler din 1934, s-au multiplicat și în România cercetările, reflecțiile, studiile pe tema respectivă, dar și solicitările de a se adopta o reglementare asemănătoare sau de a se iniția o politică coerentă în această direcție. Citind secțiunea cu pricina, am avut senzația că acel impuls dat de legea din Germania eugenistilor din România seamănă cu influența parcă obsesivă pe care o are *trumpism*-ul în perioada aceasta. Adică erau niște germeni în interior, dar declicul imitației fără nicio reținere l-a dat modelul imperialist promovat de o mare putere. De aceea, credem că studiul de față ar trebui să aibă un rol important în confruntarea noastră, istorici, cercetători din științele socio-umane, dar și public mai larg, cu un trecut, pe care am evitat să ni-l asumăm și care ne poate aduce învățăminte pentru ziua de azi.

Volumul lui Marius Turda este unul care surprinde, căci ne dezvăluie o istorie mai puțin cunoscută, în bună măsură ignorată de *mainstream*-ul istoriografic autohton. Sigur, sunt cercetători în vremea din urmă, care au mai reconstituit fragmente din această istorie, precum Ionela Băluță, Maria Bucur (poate în cel mai vizibil mod), Constantin Bărbulescu, Ligia Livadă-Cadeschi, Mihai A. Panu etc. (și îmi cer scuze că nu i-am evocat pe toți), dar în continuare parcă instituțiile în care se practică cercetarea umanistă, dar și mulți istorici, inclusiv alți cercetători din domeniul științelor socio-umane, par să fie mai atașate (sau atașați) de festivismul demersului identitar în interpretarea naționalismului și a specificului autohton, trecând în plan secund, ocultând chiar, detaliile pe care generos ni le prezintă în volumul său istoricul român de la Oxford. Cartea lui Marius Turda ar trebui promovată și mai mult în spațiul universitar, în spațiul public, în general, pentru că, dacă ar fi citită de un număr din ce în ce mai mare dintre noi, poate că o seamă dintre contururile eronate ale ideologiilor identitare, extremiste, rasiste și xenofobe, care marchează astăzi scena politică românească, ar fi măcar puse sub semnul întrebării, dacă nu eliminate...

Laurențiu Vlad

STÉPHANE COURTOIS, NICOLAS WERTH, JEAN-LOUIS PANNÉ, ANDRZEJ PACZKOWSKI, KAREL BARTOSEK, JEAN-LOUIS MARGOLIN, *Cartea Neagră a Comunismului. Crime, teroare, represiune*, ediția a II-a, revăzută și adăugită de Armand Goșu și Dorin Dobrințu, București, Editura Spandugino, 2025, 984 p. + 24 p. (reproduceri de fotografii).

În anul 1997, scena culturală franceză a fost marcată de apariția unui volum care avea să dea naștere la polemici și dezbateri intense despre natura regimurilor totalitare, despre comunism, despre cum trebuie cercetat acesta sau despre relația noastră cu trecutul recent, marcat de violențe în masă. Produsul unei echipe de istorici condusă de Stéphane Courtois, care reunea și alți istorici cunoscuți ai secolului XX, printre care Nicolas Werth, Jean-Louis Panné, Andrzej Paczkowski, Karel Bartosek și Jean-Louis Margolin, *Le Livre noir du communisme* avea să devină repede o carte foarte mediatizată. Volumul promitea să abordeze o temă intrigantă, și anume dimensiunea criminală a comunismului, motiv pentru care a beneficiat de atenție din partea marilor publicații periodice franceze. Apariția volumului a fost tratată aproape ca un eveniment major, cu mult peste dimensiunea lansării unei cărți de istorie. Volumul a fost tradus în 26 de limbi și a fost vândut

într-un milion de exemplare. Așa cum era de așteptat, opiniile au fost împărțite. Unii i-au reproșat lui Stéphane Courtois tonul mult prea polemic și comparația comunism – nazism din introducerea cărții, alții au apreciat efortul documentar uriaș și importanța istoriografică a textelor, alții au acuzat o anumită doză de reducționism și chiar o anumită componentă politică. Chiar dacă au fost și critici legate de unele deficiențe metodologice, tonul general a fost că demersul era unul legitim: el invita la reflecție, stimulând cercetarea și dezbaterile pe marginea comunismului.

În România, au fost publicate inițial fragmente din carte în diferite reviste, precum „Memoria”, care semnală la acea vreme că volumul nu va putea fi ocolit de cei care doreau să înțeleagă „acest flagel, comunismul”. La un an de la apariția ediției franceze, în 1998, avea să apară la editura Humanitas, sub egida Fundației

Academia Civică, și ediția românească. Traducerea din limba franceză a fost semnată de Maria Ivănescu, Luana Schidu, Brândușa Prelipceanu, Emanoil Marcu, Doina Jela Despois, Daniela Ștefănescu, Ileana Busuioc și Paul Marinescu. Astfel, grație eforturilor lui Romulus Rusan, România devenea prima țară, după Franța, în care era publicată *Cartea neagră a comunismului*. Ediția românească a păstrat structura ediției originale, însă au fost adăugate note care să exemplifice și să contextualizeze publicului românesc unii termeni și anumite situații. Romulus Rusan a semnat o introducere, care așeza lucrarea în contextul postcomunismului românesc. Ediția din 1998 a beneficiat și de o *Addenda*, semnată de Dennis Deletant, Ștefan Marițiu, Gheorghe Onișoru, Marius Oprea, menită să completeze informațiile despre comunismul românesc, prezentat într-o manieră superficială în opinia românilor.

Publicată la nouă ani de la căderea comunismului, volumul a deschis o dezbatere aprinsă privind moștenirea comunistă. Personalități culturale din jurul „Revistei 22”, precum Horia Roman Patapievici, Vladimir Tismăneanu, Andrei Pleșu, Dorin Tudoran, au salutat apariția volumului, considerat a fi o lucrare fundamentală pentru înțelegerea comunismului. Evident, nu au lipsit nici criticile și nici scandalurile din jurul acestui demers livresc, poate cel mai cunoscut fiind schimbul de replici dintre Romulus Rusan și Gabriel Liiceanu. Cel din urmă, cu prilejul lansării volumului, și-a exprimat, în termeni puțin politicoși, nemulțumirea față de modul în care editorii români au ales să prezinte experiența comunismului românesc.

Ediția a doua a *Cărții negre a comunismului*, publicată în 2025 la editura Spandugino, este îngrijită de Dorin Dobrinu și Armand Goșu. Nu avem de-a face cu o nouă traducere, editorii au lucrat cu textul publicat în 1998, respectând structura originală. Au renunțat la prefața semnată de Stéphane Courtois, dar au adăugat o postfață semnată de același istoric. De asemenea, editorii au introdus un text revizuit al *Addendei*: *Sfârșiți odată cu trecutul negru! Sistemul represiv din România*, semnat de Dennis Deletant, Ștefan Marițiu, Gheorghe Onișoru, Marius Oprea și Stelian Tănase. Acest text a fost scris în 2010, când Romulus Rusan și Academia Civică și-au propus să publice o ediție nouă a *Cărții negre a comunismului*, fapt care nu a mai avut loc. De altfel, la finalul volumului, după prezentarea autorilor, editorii au introdus și *Argumentul* semnat de Romulus Rusan pentru ediția care trebuia publicată în 2010.

Dorin Dobrinu și Armand Goșu, îngrijitorii ediției de față, au încercat să ofere cititorilor instrumentele necesare unei lecturi nu doar facile, ci aproape un manual de istorie a comunismului. Cartea este valoroasă, în primul rând, prin conținutul ei și, în al doilea rând, prin notele explicative și trimiterile bibliografice introduse de cei doi editori, care pot fi privite ca o bibliografie selectivă, dar adusă la zi, a istoriei comunismului. Acest fapt este completat, într-un mod fericit, de fotografiile de la finalul cărții, o sinteză în imagini a represiunii și rezistenței în România comunistă. Altfel spus, prin munca editorilor, această carte de sinteză îndeplinește și rolul de instrument de lucru, care te ajută să te orientezi în multitudinea de sugestii bibliografice și date biografice.

Volumul este structurat în cinci părți, la rândul lor împărțite în capitole. De altfel, editorii nu au intervenit asupra acestei structuri. Fiecare parte abordează o altă regiune geografică:

Partea I. Un stat împotriva poporului său este dedicată Uniunii Sovietice; *Partea a II-a. Revoluție mondială, război civil și teroare* abordează activitatea Cominternului în Europa de Vest; *Partea a III-a. Cealaltă Europă victimă a comunismului* se concentrează pe Europa de Est; *Partea a IV-a. Formele de comunism în Asia: între „reeducare” și masacru* vorbește despre regimurile comuniste din China, Coreea de Nord, Vietnam, Laos, Cambodgia; *Partea a V-a. Lumea a treia* analizează regimurile comuniste din Africa și America Latină. Volumul se încheie cu un capitol de concluzii, *De ce?*, în care autorii încearcă să explice modul în care comunismul a ajuns să apeleze la violență într-o manieră ce a făcut din crimă unul dintre elementele fondatoare ale regimului.

În ultimii ani, societatea românească cunoaște un reviriment al curentelor revizioniste privind perioada comunistă. Din rațiuni politice sau sub influența unor campanii media bine structurate, spațiul public românesc este bombardat cu informații care prezintă într-o manieră hiperbolizantă performanțele economiei comuniste, personalitatea dictatorului Nicolae Ceaușescu sau minimalizează dimensiunea represivă și totalitară a regimului comunist. Dictatorii odioși de ieri ne sunt prezentați astăzi ca precursori ai mișcărilor suveraniste, oameni care nu au „închinat” țara străinilor. Acest fapt face ca reeditarea *Cărții negre a comunismului* să nu fie doar expresia unei nevoi academice, ci și dovada unei nevoi absolute de a aduce puțină claritate în acest noian de mistificări care ne inundă. Altfel spus, contextul în care a fost reeditat acest volum este cât se poate de potrivit și ne exprimăm speranța că va relansa dezbaterele despre comunism, atât în societate, cât și în universități sau în școli.

Publicată acum aproximativ 30 de ani, *Cartea neagră a comunismului* a rămas la fel de actuală, fără a fi supusă „erodării” specifice oricărei cărți academice. Este prima încercare de amploare care oferă o perspectivă globală asupra comunismului, punând explicit problema crimelor acestuia într-un cadru comparabil cu crimele nazismului. Din acest motiv, chiar dacă istoriografia temei a evoluat, structura volumului, ideile generale și concluziile au rămas valabile.

Volumul a rămas actual și o reeditare a fost cu atât mai mult necesară, pentru că reamintește amploarea dimensiunii crimelor comunismului, ceea ce îl face un instrument important pentru educația civică, nu doar istorică, și util împotriva relativizării și uitării. Așa cum spun autorii în *Introducere*, dimensiunea criminală este una definitorie pentru regimurile comuniste. Teroarea nu a fost doar conjuncturală, ci a fost parte din ADN-ul regimurilor comuniste, care s-a manifestat atât în gândirea teoretică, cât și în acțiunea politică. Eforturile de devoalare a crimelor comunismului nu au fost ușoare, cei care au încercat să facă acest lucru au fost supuși mereu la atacuri de presă, campanii de denigrare și chiar agresiuni fizice.

Prima parte este revelatoare pentru modul în care statele, sub influența unor ideologii totalitare, se pot întoarce împotriva propriilor cetățeni. Dincolo de a fi o istorie-sintetiză a URSS, această parte a cărții ne devoalează modul în care, în perioade de incertitudine, o grupare radicală poate prelua puterea în stat și se poate impune folosind crima ca principală formă de acțiune politică. Discursurile liderilor bolșevici precum Lenin și Troțki după 1917, înființarea CEKA, utilizarea foametei ca instrument de represiune în timpul Războiului Civil ne conduc la ideea că URSS a fost un stat născut din crimă și a supraviețuit oferind terorii o anumită ciclicitate. Această secțiune scoate în evidență, de asemenea, mecanismele sistematice de control social și politic prin frică, cum ar fi epurările, deportările și prigonirea inamicilor politici. Autorii arată că terorismul de stat nu era doar un fenomen episodic, ci o parte integrantă a structurilor instituționale, menită să asigure obediența și consolidarea puterii. În plus, prima parte demonstrează cum ideologia bolșevică a justificat crimele în numele progresului și al binelui colectiv, oferind un cadru explicativ pentru atrocitățile ce aveau să continue și în deceniile următoare.

În partea a doua a volumului, Stéphane Courtois și Jean-Louis Panné analizează mecanismele prin care URSS a încercat să exporte revoluția comunistă în Europa. Activitatea Cominternului, Războiul Civil din Spania, rețelele de influență coordonate de NKVD în Vestul Europei nu pot să nu ne ducă astăzi cu gândul la războiul din Ucraina, la fermele de trolie ale Moscovei, la campaniile conspiraționiste promovate intens de canale de comunicare afiliate Kremlinului. Suntem practic într-un moment în care războiul Moscovei cu societățile occidentale pare să fi renăscut la dimensiunile sale interbelice. De asemenea, se subliniază modul în care instrumentele ideologice și politice

– propaganda, infiltrarea grupurilor de putere, manipularea opiniei publice – au fost folosite sistematic pentru destabilizarea altor state. Autorii arată că aceste tactici nu doar că au modelat politicile internaționale ale perioadei interbelice, ci au lăsat și o moștenire durabilă, punând în evidență continuitatea strategiilor de influență și control care reapar în forme adaptate contextului contemporan.

Andrzej Paczkowski și Karel Bartosek au scris, în partea a treia, despre *Cealaltă Europă victimă a comunismului*. Polonia beneficiază de un tratament preferențial, fiindu-i acordat un spațiu generos. Autorii aderă la ideea de „națiune dușmană”, după cum îi priveau sovieticii pe polonezi, cât și pe teroarea pe care aceștia au fost obligați să o suporte din partea sovieticilor. Europa Centrală și de Sud-Est este tratată la comun, pe secțiuni tematice. De remarcat faptul că autorii au acordat atenție „Experimentului Pitești”, despre care au scris că a fost prima introducere pe continentul european a metodelor de reeducare prin „spălarea creierelor”, aplicate de comuniștii asiatici. Bulgaria, prin exemplul lagărului de la Loveč, este privită la rândul ei ca o țară care a contribuit într-o manieră originală la natura represiunii comuniste din Europa. Capitolele dedicate Europei Centrale și de Sud-Est se încheie cu o analiză a modului în care statele din această parte a continentului au gestionat problema trecutului comunist și a crimelor acestuia.

În partea a patra, Jean-Louis Margolin și Pierre Rigoulot scriu despre comunismul din Asia, între „reeducare” și masacrul. Margolin face o trecere în revistă a regimurilor din China, Vietnam, Laos și Cambodgia, pe când Rigoulot se ocupă de Coreea de Nord. Acest capitol prezintă interes dintr-o dublă perspectivă. În primul rând, interesul nostru pentru comunismul asiatic este foarte scăzut, iar aceste pagini ne oferă o imagine concludentă, de la care putem pleca pentru analize mai aprofundate. În al doilea rând, China se impune tot mai agresiv ca mare putere, implicându-se activ în jocul politic global, iar acest lucru face necesară înțelegerea regimului de la Beijing, construit la rândul său pe teroare. Autorii pun în evidență modul în care lagărele de concentrare, reeducarea, execuțiile politice și controlul social strict au fost folosite pentru a consolida puterea regimurilor comuniste. Putem lesne identifica o anumită continuitate a acestor practici, care influențează nu doar societățile interne, ci și comportamentul extern al acestor state, relevând conexiuni între trecutul represiv și politicile externe contemporane, de la diplomația agresivă până la manipularea informațiilor pe scena internațională.

Comunismul din lumea a treia este subiectul celei de-a cincea părți, semnată de Pascal Fontaine, Yves Santamaria și Sylvain Boulouque. Autorii pun în discuție regimurile comuniste din Cuba, Peru, Nicaragua din America Latină, Etiopia Angola și Mozambic din Africa. O atenție specială a fost acordată Afganistanului, privit mai mult din perspectiva implicațiilor pe care regimul comunist de acolo și invazia sovietică le-a avut asupra regimului din Uniunea Sovietică. Toate aceste regimuri au o dimensiune colonială importantă, care le-au modelat natura și practica politică, însă, dincolo de particularități, violența politică de tip leninist a fost o constantă, în pofida tuturor nuanțelor care pot fi invocate. Autorii evidențiază efectele pe termen lung pe care violența a avut-o asupra acestor țări: destabilizare socială, conflicte interne, războaie civile, care au influențat nu numai situația internă, ci și politicile regionale. Această perspectivă comparativă ne arată cum ideologia leninistă, grefată pe diferite contexte coloniale și postcoloniale, a produs rezultate similare în ceea ce privește teroarea politică și consolidarea puterilor autoritare.

În loc de concluzii, autorii se întreabă: de ce a fost nevoie de instituționalizarea crimei ca armă politică pentru impunerea și consolidarea regimurilor comuniste? Una dintre ideile majore care rămân din acest capitol este că anii 1918-1921 au fost „o veritabilă matrice a regimului sovietic [...], cazanul infernal în care s-a pregătit acea mentalitate atât de specială a comunismului leninist-stalinist – amestec de exaltare idealistă, de cinism și de cruzime inumană”. Leninismul a adus o mutație la nivelul definirii dușmanului politic, în numele ei contabilizându-se zeci de milioane de morți. Excluderea sau marginalizarea dușmanului politic devenea la Lenin echivalentul exterminării. Or, aceasta a fost fundamentul naturii criminale a regimului.

Într-un context în care mișcările radicale, ce promovează forme de guvernare dictatoriale, devin tot mai populare, reeditarea *Cărții negre a comunismului* este un gest mai mult decât necesar. Regimurile democratice sunt sub asediu total, iar acest fapt ne obligă, mai mult ca oricând, să repunem în dezbaterea publică natura violentă a regimurilor totalitare. Acest lucru face

ca miza centrală a volumului – documentarea crimelor comunismului, compararea lor, menținerea memoriei – să fie actuală. Importanța vine din rolul său istoriografic, moral și pedagogic, nu doar din valoarea strict factuală a datelor.

Alexandru D. Aioanei

ALEXANDRU L. COHAL, DORIN DOBRINCUI, GEORGE ȚURCĂNAȘU (coord.), *Regionalizarea. Către un model de bună guvernare a României*, Iași, Editura Polirom, 2023, 320 p.

În anul 1857, în contextul preconizatei uniuni a Principatelor Române, Nicolae Istrate a publicat o broșură prin intermediul căreia își exprima puternice temeri legate de consecințele acestui fenomen istoric. Dincolo de unele accente inabile sau pătimase, teza lui Istrate era cea a transformării Moldovei într-o anexă a Valahiei și a orașului Iași într-unul de rang secundar, lipsit de importanța pe care o avea:

Și cu ce rezon să disprețuim pe proprietarii, pe neguțătorii, pe acei care posedă câte ceva, care, fără să prevadă nenorocirile cele mari, se preocupă de chestiile secundare și personale, că adică Moldova ar ajunge o provincie sau cel mult o Craiovă a Valahiei? Că Capitala Iașului ar ajunge un al doilea Hârlău? Că rivalitatea Moldovenilor și Muntenilor dovedită prin atâtea războaie ce au urmat între străbunii noștri s-ar deștepta iarăși din nou; și alte asemenea detalii, toate spre paguba Moldovenilor?

În mod evident, chiar dacă a existat un curent de opinie potrivit mersului evenimentelor din 1859, minimalizat de istoriografia noastră de-a lungul timpului, Unirea Principatelor era o necesitate istorică și o soluție dezirabilă în complicatul context geopolitic al teritoriului românesc, situat la intersecția a trei puternice state europene, fiecare cu ambiții și interese proprii. Nu aceasta este problema în sine, ci modul în care noul stat a reușit să integreze cele două provincii, Țara Românească și Moldova. Or, din această perspectivă, lucrurile sunt mult mai complexe și au fost puțin dezbătute în literatura de specialitate.

Moldova a avut în perioada modernă un vizibil ascendent cultural sau intelectual, remarcat, de pildă, de Garabet Ibrăileanu, în celebrul său studiu despre spiritul critic al culturii noastre, unele dintre observațiile sale rămânând în bună măsură valabile. În Iași a apărut gruparea Junimii, fără îndoială cea mai importantă din întreaga noastră istorie culturală, deși membrii săi reprezentativi s-au mutat la București, într-un final. Din Moldova sunt Mihai Eminescu, Ion Creangă, Ștefan Luchian, George Enescu și mulți alți scriitori sau oameni de știință. În schimb, Capitala și-a câștigat ascendentul din punct de vedere politic și instituțional, inducând un clivaj între aceasta și restul țării peste care nu s-a trecut complet nici până în zilele noastre.

Situația nu s-a ameliorat în cazul Moldovei nici după Primul Război Mondial și formarea României Mari, dimpotrivă, capitalul simbolic al Transilvaniei s-a tradus într-o atenție specială pentru integrarea acestei regiuni. Este drept că statul nostru nu a fost aproape niciodată unul prosper economic și nu și-a permis în consecință să acționeze susținut pentru reducerea decalajelor de dezvoltare; dimpotrivă, acestea au continuat să se adâncească. Este cazul Basarabiei în perioada interbelică și al Moldovei în cadrul întregii noastre istorii. Autoritățile statale românești au pariat în permanență pe un model centralizat de conducere din considerente mai ales naționale invocate până la obsesie. Acestea pot fi înțelese în dimensiunea lor istorică, mai ales ținând cont de prăbușirea României Mari în anul 1940, dar ne apar drept anacronice într-o perioadă în care accentul ar trebui deplasat pe ameliorarea economică.

Or, ca să dăm doar un exemplu, fondurile provenite prin PNRR, demarat de Uniunea Europeană în urma pandemiei, sunt în continuare destinate unor proiecte de infrastructură relevante, dar care ocolesc în mare parte regiunea Moldovei. CFR Infrastructură a semnat opt contracte pentru modernizarea sau electrificarea unor magistrale precum Caransebeș – Arad – Timișoara sau Cluj – Oradea, dar nici măcar unul dintre aceste contracte nu este destinat infrastructurii feroviare din Moldova. Cu mare greutate, s-a reușit demararea unei autostrăzi care să treacă prin această regiune, singura care nu are nici un kilometru de autostradă, dacă facem excepție de centura Bacăului. La orice indicator social sau economic am dori să ne raportăm, Moldova este plasată semnificativ mai jos decât celelalte regiuni ale României. Cum poate fi explicat acest fenomen?

Ținând seama de aceste evidențe, un grup de intelectuali (profesori universitari, cercetători, istorici, geografi, economiști) au înființat în urmă cu câțiva ani Asociația „Mișcarea pentru Dezvoltarea Moldovei”, organizație care și-a propus să pledeze pentru introducerea pe agenda națională a problemelor regionale din Moldova. Cu atât mai mult cu cât acestea sunt numeroase și grave: lipsa infrastructurii mari, cu efect sufocant pentru economia din zonă, alocările bugetare inegale, Moldova primind chiar mai puține fonduri decât a livrat bugetului național, fenomenul migrației de muncă, care se traduce în depopulare și izolare a mai multor orașe, un blocaj general, așadar, căruia nu i se pot găsi soluții adecvate și probabil nici nu se dorește în mod real.

În cadrul acestui context, în urma unui eveniment organizat de Asociația „Mișcarea pentru Dezvoltarea Moldovei” la Ipotești și în cadrul căruia au fost supuse atenției publice o serie de prezentări foarte interesante, a apărut de curând la Editura Polirom volumul colectiv *Regionalizarea. Către un model de bună guvernare a României*, coordonat de Alexandru L. Cohlal, Dorin Dobrinu și George Țurcănașu. Potrivit acestora, demersul nu s-a dorit a fi concretizat într-un manual de regionalizare, ci este un demers livresc, de reflecție, prin intermediul căruia ni se propune o alternativă viabilă la actuala structură administrativ-teritorială a României. Volumul include un număr de zece studii, cu tematici și subiecte diverse, dar care oferă o imagine globală coerentă. A discuta despre regionalizarea României nu înseamnă, așa cum s-ar putea teme spiritele conformiste, a pune în discuție caracterul național al statului sau unitatea sa, ci a gândi în termeni actuali un model de guvernare care să răspundă în mod adecvat unei nevoi stringente de dezvoltare economică.

Studiul care deschide volumul, extrem de interesant, îi aparține istoricului și cercetătorului la Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” din Iași, Dorin Dobrinu, și se intitulează *În căutarea regiunii: veriga lipsă în sistemul administrativ-teritorial din România, 1862-1912*. Este, cu alte cuvinte, o perspectivă istorică a unui concept absent în aparență, respectiv cel al regiunii, în contextul în care România încerca să adopte un model occidental al construcției instituționale. Chiar dacă au fost neglijate de mulți istorici, în perioada modernă nu au lipsit dezbaterile despre modalitatea de organizarea administrativă a statului rezultat în urma Unirii Principatelor Române. De pildă, au existat viziuni diferite despre gradul de autonomie locală și limitele intervenției puterii centrale, dar cadrul legislativ adoptat a ținut cont de modelele belgiene și franceze, așa cum este cazul legii comunale sau al consiliilor județene, votate în anul 1864, în timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza. Din acel an până în 1912, în preajma Primului Război Mondial, au fost adoptate mai multe legi sau modificări ale acestora privitoare la organizarea administrativ-teritorială. Din această cauză, numărul județelor, plășilor și comunelor a variat, la care se adaugă schimbările de ordin teritorial precum au fost cele din 1878, respectiv pierderea a trei județe în sudul Basarabiei și câștigarea Dobrogei. Oricum, în 1912, România avea 32 de județe, dintre care 13 în Moldova, 12 în Muntenia, cinci în Oltenia și două în Dobrogea. Dorin Dobrinu ne prezintă, de asemenea, avaturile conceptului de descentralizare, asupra căruia s-au purtat dezbateri intense, dar care a rămas până azi în mare măsură doar un deziderat ușor de clamat, dar parcă imposibil de pus în practică în condițiile în care puterea executivă, indiferent de natura acesteia, nu a dorit niciodată să își piardă câmpul larg de manevră. La fel, sunt analizate o serie de proiecte de constituire a regiunii administrative: cel al lui Barbu Catargiu (1862), al lui Lascăr Catargiu (1871), al lui Theodor Rosetti și Petre P. Carp (1888) și cele ale lui Petre P. Carp din 1907-1912. Toate aceste proiecte, deși prezentau certe avantaje, au eșuat și nu au ajuns să fie puse în practică

din diverse cauze. Așa cum precizează Dorin Dobrinu, „constituirea nivelului administrativ regional a rămas un deziderat în statul român în intervalul 1862-1912”. Și, am putea noi adăuga, de atunci până în zilele noastre. Una peste alta, istoricul ieșean ne-a oferit o cercetare serioasă, echilibrată, bine documentată, în stilul în care ne-a obișnuit, de altfel.

Marius Balan, conferențiar universitar doctor în cadrul Departamentului de Drept Public al Facultății de Drept aparținând Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, a scris un studiu intitulat *Autonomia locală și reforma administrativă. Repere constituționale*, plecând de la principiul înscris în legea noastră fundamentală conform căruia autonomia locală stă la baza administrației publice. Or, așa cum s-a observat, în practică situația se prezintă fundamental diferită. Din 1862, de la recunoașterea Unirii depline, statul român a avut în permanență un caracter unitar, fapt consolidat și potențat de toate Constituțiile și actele legislative adoptate, în acord cu tendința generală a epocii. Interesantă este, venind spre zilele noastre, poziția adoptată de Curtea Constituțională a României în raport cu propunerea de reorganizare administrativ-teritorială înaintată în anul în 2014, în cadrul tentativei de revizuire a Constituției. Chiar dacă a constatat neconstituționalitatea unor prevederi, care ar fi adus atingere caracterului național și unitar al statului român, Curtea nu a ridicat nicio obiecție privind înființarea regiunii ca o nouă unitate administrativ-teritorială. Apare în acest context delicata problemă a configurării Ținutului Secuiesc, care ar trebui să beneficieze de o autonomie largă, iar obiecțiile sunt variate și numeroase. Oricum, proiectul respectiv, chiar și în afara revizuirii constituționale, nu a mai fost reluat până acum.

Sergiu Constantin, jurist, cercetător la Institutul pentru Drepturile Minorităților al Eurac Research, ne-a oferit o interesantă cercetare, intitulată *Autonomia teritorială în Europa – o analiză comparativă a dimensiunilor politice, juridice și instituționale*. În mod evident, așa cum se arată, există în literatura de specialitate o vastă dezbateră în jurul acestor concepte, una departe de a ajunge la un consens. Aceasta cu atât mai mult cu cât subiectul are conotații ce trec de sfera instituțională sau juridică și poate suscita vii emoții sau atinge sensibilități în cadrul societăților vizate. Pe de altă parte, multe state europene au adoptat principiul autonomiei, înțeles nu ca o simplă delegare de competențe, ci ca un transfer al acestora dinspre nivelul central înspre cel regional. Sistemele de autonomie însăși pot fi de mai multe tipuri: „autonomii expediente”, „autonomii istorice”, „autonomii organice” sau „autonomii însușite”. Este discutat, de pildă, cazul Insulelor Aland, constituite ca un sistem de autonomie teritorială de către Finlanda. Un alt caz îl reprezintă Tirolul de Sud, un „exemplu de sistem de autonomie durabil constituit și modelat treptat, printr-un lung proces de negociere între elitele politice regionale și guvernul central”. Pornind de aici, autorul realizează o analiză exemplară din punctul de vedere al stăpânirii conceptelor de autonomie, regionalizare, subsidiaritate, devoluție sau descentralizare, termeni care apar cu regularitate în diverse sisteme politice europene, dar care, am putea spune, au un trist destin în România. Este drept că mecanismele implicate sunt complexe, delicate și necesită oameni politici lucizi și specialiști reputați, totul dublat de voință și empatie în raport cu realitățile din proximitate, ceea ce probabil înseamnă că mai avem de așteptat pentru a vedea măcar nucleul acestor aspecte în spațiul public autohton.

Dragoș Dragoman, sociolog, conferențiar la Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu, în cadrul Departamentului de Științe Politice, Relații Internaționale și Studii de Securitate, a contribuit cu un studiu intitulat *Regionalizarea în România. Obstacole, provocări, oportunități*. Autorul remarcă, într-adevăr, un fapt mai puțin observat, anume că, dintre toate politicile, concepțiile sau structurile regimului comunist din România, singura care a supraviețuit integral a fost organizarea administrativ-teritorială a țării, chiar dacă, la rândul său, se baza pe modelele anterioare. Acest aspect în sine ar trebui să invite la o lungă reflecție în cadrul societății noastre. În condițiile în care Uniunea Europeană nu ne-a impus o anumită structură administrativă, ci doar un sistem comun de statistică teritorială, în România a fost adoptată Legea 15/1998 privind dezvoltarea regională și care a prevăzut existența a opt regiuni de dezvoltare. Pe de altă parte, acestea nu au devenit niciodată unități administrative propriu-zise. Plecând de la această perspectivă, autorul prezintă răspunsuri aplicate la câteva interogații fundamentale: Ce ne spun obstacolele din calea regionalizării? Cum poate fi echilibrată dezvoltarea regiunilor? Cum pot fi desenate regiunile fără a se produce dezechilibre etnice? Cum desemnăm orașele-reședință ale noilor regiuni?

Mihai Talmaciu, conferențiar doctor în cadrul Departamentului de Management, Marketing și Administrarea Afacerilor al Facultății de Economie și Administrarea Afacerilor din Iași, a contribuit cu un studiu intitulat *Modele economice în teritoriile aparținând regiunii istorice Moldova. O analiză din perspectivă economică a cauzelor inegalităților în dezvoltarea regională*. Analiza pleacă de la o realitate statistică care indică faptul că regiunile de dezvoltare din România sunt printre cele mai slab dezvoltate din Uniunea Europeană, un fapt resimțit, de altfel, ca atare, de toți cei care trăiesc în interiorul țării noastre. Dintre cele opt regiuni menționate mai sus, șapte sunt eligibile pentru obiectivul de convergență al fondurilor structurale europene. Un proces care a funcționat lent de-a lungul timpului, cel puțin în cazul primelor exerciții bugetare. Absorbția fondurilor europene nu a fost tratată de-a lungul timpului cu seriozitatea cuvenită, deși reprezintă un instrument fundamental pentru a ridica nivelul de prosperitate economică a regiunilor și implicit a țării. În ceea ce privește Moldova, aceasta corespunde regiunilor de dezvoltare Nord-Est și Sud-Est, invariabil periferice. Potrivit autorului, slaba dezvoltare a celor două regiuni poate fi explicată prin

[...] deficiențele în ceea ce privește aspectele structurale ale economiei, nivelul scăzut al competitivității economiei regionale și starea precară a factorilor care asigură dezvoltarea, în principal factorii de bază și cei ai inovării.

Mihai Talmaciu ne prezintă numeroase date statistice, cifre care converg în a explica decalajul dramatic al regiunii Moldovei în raport atât cu cele naționale, cât și cu cele europene. Sunt identificate anumite soluții, dar acestea trebuie susținute de principiul descentralizării, care ar permite în modul cel mai fericit valorificarea potențialului de care Moldova încă dispune.

George Țurcănașu, lector doctor la Departamentul de Geografie al Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, ne-a propus un lung, dar extrem de interesant studiu, care acoperă aproximativ o treime din volumul de față, intitulat *Teritoriu, teritorialitate și reforma administrativă. Relevanța scârilor geografice*. Autorul pleacă de la premisa conform căreia o guvernare eficientă la nivel național nu ar trebui să reprezinte o perspectivă despre soliditatea centrului, respectiv a Capitalei în raport cu aservirea restului teritoriilor, ci o viziune despre gradul de coeziune a structurilor teritoriale și posibilitatea implicării și competitivității acestora. Autorul ne plimbă inclusiv prin trecutul nostru istoric, marcat de viziuni specifice precum cele ale lui Eugen Lovinescu, I. C. Brătianu sau, mai nou, Lucian Boia și Emil Constantinescu în raport cu deosebirile dintre munteni și moldoveni. Din acest punct de plecare, George Țurcănașu trece la construcția unei vaste analize, care se referă la centralitate și dinamica structurilor teritoriale, teritorii interstițiale, rolul marelui oraș contemporan, teme însoțite de observații pertinente și comparații interesante. În partea a doua a studiului este tratată reforma administrativă în România, mult așteptată, dar fără a fi însă concretizată. Așa cum arată coordonatorii volumului, autorul pleacă de la modelarea calitativă și cantitativă a teritoriilor, trece chiar printr-un istoric scurt al regionalizării și propune câteva scenarii de regionalizare administrativ-teritorială a României. Concluzia este elocventă:

Până ce actorii politici vor admite că este nevoie de o descentralizare reală și de renunțarea la o guvernare dominată de un centralism excesiv, regionalizarea va rămâne o poveste ce se va reactiva ritmic în funcție de calendarul electoral.

Ioana Repciuc, etnolog în cadrul Departamentului de Etnologie al Institutului de Filologie Română „A. Philippide”, Academia Română, Filiala Iași, a abordat un alt subiect important, respectiv *Patrimoniul cultural imaterial moldovenesc – de la comunitatea locală la identitatea regională?* Într-adevăr, în România patrimoniul autohton a servit adesea pentru consolidarea și potențarea identității naționale, concept recurent, transformat chiar într-o obsesie la nivel central, așa cum am menționat anterior. Statul trebuia să fie cu necesitate centralizat, iar cultura și limba perfect unitare și omogene. Un proces care excludea în mod evident alteritatea, reprezentată de minorități, dar un risc asumat de autorități de-a lungul timpului. În România, s-a pus deseori accent pe conservarea tradițiilor de sorginte rurală, care au alimentat mândria națională și au

devenit o marcă inconfundabilă. Același rol l-a jucat folclorul autohton, descoperit și valorizat de la sfârșitul secolului al XIX-lea și care comportă diverse variante regionale. Având în vedere aceste fapte, autoarea face o incursiune în tentativele de cartografiere etnoculturală și locul Moldovei în acest ansamblu, observând totuși că un specific al culturii tradiționale moldovenești poate fi cu greu conturat în mod adecvat. Deplasarea accentului de la proiectul național la observația empirică depinde de inițiativele pornite din interior.

Barbu Mateescu, sociolog, absolvent al Facultății de Sociologie din cadrul Universității din Pennsylvania, a contribuit cu o cercetare intitulată *Schimbare și stabilitate în valorile locuitorilor Moldovei: 2005 vs 2017*. Fundația textului se bazează pe studiul *World Values Survey* (Inglehart et al., 2014), întreprins simultan în peste o sută de țări în mod ritmic o dată la șase sau șapte ani, întrebările fiind în mare parte identice pentru toți respondenții. În ceea ce privește pe locuitorii Moldovei, o primă constatare ar fi aceea că percepția lor a suferit o majoră schimbare în bine în intervalul menționat mai sus. De asemenea, independența acestora a crescut în mod semnificativ (este vorba de indicele autonomiei, care măsoară orientarea pe axa obediență, respect pentru autoritate și tradiții sociale până la independență, iconoclastie și creativitate). Alte date sunt la fel de importante: susținerea moldovenilor pentru egalitatea în drepturi a celor două sexe, care s-a situat la cote înalte, 96%, respectiv 98%, poziția față de avort, divorț sau față de minoritățile sexuale. Relevantă apare și atitudinea față de credință și religie, remarcându-se o scădere abruptă de la 93% la 71% a celor care aveau încredere sporită în cultele religioase. De altfel, asta se traduce într-o creștere a participării civice sau cel puțin a dorinței în acest sens. Din datele prezentate, se poate observa în mod clar influența pozitivă a modelului occidental, ceea ce se traduce într-un proces amplu de modernizare a Moldovei. Este adevărat, pentru a se ajunge aici a fost nevoie de plecare în masă a multor moldoveni în spațiul Europei vestice din cauza precarității economice locale.

Alexandru L. Cohal, lingvist, cercetător la Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”, Academia Română, Filiala Iași, ne propune o cercetare intitulată *România regională: vorbirea moldoveană din perspectivă sociolingvistică*. Este cunoscut cum elitele din fruntea statului nostru au promovat mereu ideea unui excepționalism lingvistic autohton, mai ales prin gradul său de unitate și absența dialectelor, un argument des invocat inclusiv în cazul etnogenezei românești, respectiv al continuității populației la nord de Dunăre. Astfel încât studiile lingviștilor au vizat preponderent fie limba literară, prezentă la nivelul întregii țări, fie graiul, fără a urmări variațiile regionale. Or, în Moldova repertoriul lingvistic conține, dincolo de limba standard, „limba română vorbită moldovenește sau româna regională moldoveană, graiurile regionale, grupate în graiuri moldovenești nordice și sudice”. Autorul este de părere că ideologia centralistă a statului român, care a stabilit inclusiv norma limbii, însoțită de politicile lingvistice aferente, au plasat vorbirea moldoveană într-o situație de inferioritate. Acest lucru a fost observat în perioada interbelică de unele personalități din Moldova, care au protestat față de excesele centralismului, mai ales în domeniul atât de amplu al culturii. A existat și există, de asemenea, o stigmatizare a celor care vorbesc limba română în stilul propriu Moldovei, fapt resimțit de toți cei care au studiat sau au lucrat în București sau în județele Ardealului. Așa cum remarcă autorul în concluzie:

Odată cu slăbirea controlului normativ, după 1990, trendul inferiorizării vorbirii moldovene nu pare să se fi inversat. În peisajul lingvistic actual, instituțiile centrale nu își asumă rolul de protectoare ale varietăților lingvistice subnaționale, iar elitele regionale moldovene nu reușesc să propună în locul modelului „marilor scriitori” un (nou) brand cultural regional capabil să procure consensul emancipării lingvistice moldovene. Inegalitățile economice regionale perpetuate de același centralism, golirea demografică, autocolonizarea culturală a unei bune părți a elitelor din regiune par să fie astăzi realități moldovene corelabile cu acest tip de discriminare lingvistică.

Mai ales din perspectiva istoricului, ineditul studiu care încheie acest volum îmi pare a fi fascinant și uluitor în același timp. Îi aparține lui Mihai Chiper, istoric, cercetător la Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” din Iași și se intitulează *Zona-tampon a României într-un conflict cu Rusia: Moldova în capcana de la Porțile Focșanilor*. Poarta Focșanilor reprezintă un concept militar convențional, care desemnează o zonă geografică destul de limitată teritorial, amplasată în sudul județelor Vrancea și Galați, nordul județelor Brăila și Buzău, la care se adaugă Munții Carpați

și confluența Prutului și Siretului cu Dunărea. Ținând cont de amplasarea acestui areal, factorii de decizie militari au privit-o drept o linie de apărare naturală cu un potențial deosebit. Or, după 1878 și Războiul Ruso-Turc în urma căruia România și-a dobândit independența, Carol I și alți șefi militari au transformat practic Moldova într-o zonă tampon, căreia îi revenea doar rolul de a proteja Muntenia și Bucureștiul. În 1882, o comisie militară a împărțit România în cinci regiuni, cu roluri specifice: Oltenia și Dobrogea aveau baze de operațiuni, forturi sau chiar flotile de apărare pe Dunăre, Muntenia devenea principala bază de apărare a țării, iar Moldova de Est și Moldova de Vest erau încadrate într-un „sistem de întărire regional”. În realitate, militarii considerau că teritoriul Moldovei era foarte greu de apărat în mod adecvat, prioritară devenind centura de fortificații a Capitalei.

Inclusiv recomandările experților străini au contribuit la a imprima Moldovei caracterul secundar în gândirea strategică globală. Așa a apărut ideea construirii liniei Focșani – Nămolosa – Galați, împreună cu fortificarea capitalei, care a costat enorm și s-a dovedit a fi doar un eșec colosal. Oricum, în scenariul unui atac din partea Rusiei, Muntenia era mai bine protejată, în timp ce Moldovei îi revenea doar rolul teatrului de război, în timp ce jumătate din regiune rămânea complet expusă. Aceasta a „rămas ulterior o teză fundamentală a concepției operative a Armatei Române”. Chiar dacă politicienii români au combătut teza abandonării Moldovei, școala militară românească a inoculat permanent acest concept și l-a încetățenit în cadrul ofițerilor. În mod evident, situația din perioada interbelică era mult mai complexă și reclama noi strategii și planuri. Într-un mod inabil, numărul de divizii din vestul țării era echivalent cu cel din est, deși Ungaria era un stat net inferior Uniunii Sovietice și nu a reprezentat o amenințare atât de îngrijorătoare. Or, așa cum scrie Mihai Chiper, planificarea strategică s-a concentrat exclusiv pe frontiera militară vestică. În contextul amenințător al anului 1939, unii generali români s-au pronunțat pentru sacrificarea Basarabiei, Bucovinei și chiar a Moldovei. De altfel, Basarabia și nordul Bucovinei au fost cedate fără luptă în urma ultimatumului sovietic din iunie 1940.

Stupefiant apare însă următorul aspect. După aderarea României la NATO, în anul 2004, sau chiar după anexarea Crimeii de către Rusia în 2014, conceptul de „Poartă a Focșanilor” a fost resuscitat, chiar dacă dintr-o perspectivă strategică cu dimensiuni europene. Așa cum remarcă istoricul ieșean, includerea acestui aspect în planurile militare ale NATO poate fi pozitivă în sine, dar reduce din nou Moldova la un simplu teatru de război sau, cu alte cuvinte, la desconsiderarea totală a acestui teritoriu, esențial cel mult doar pentru protejarea restului României. De altfel, într-o simulare organizată în 2019, s-a preconizat o înfrângere a forțelor române situate în zona Porții Focșanilor în 24 de ore. Ireal, dar armata română a ales drept teren de confruntare o veritabilă capcană a morții. Poarta Focșanilor ar trebui operaționalizată și fortificată, dar acest lucru nu s-a întâmplat, cu toate că aceasta joacă încă un rol vital în strategia defensivă gândită de armata noastră. În plus, așa cum observă Mihai Chiper, Moldova a fost demilitarizată în mod discret, în timp ce toate facilitățile militare relevante ale NATO precum scutul antirachetă sau bazele aeriene au fost amplasate în alte regiuni. Regiunea Moldovei rămâne perfect descoperită în cazul celui mai rău scenariu, așa cum s-a întâmplat întotdeauna din perioada modernă până azi.

Concluzia se impune de la sine. Resimțită ca o necesitate istorică, centralizarea statului român a fost punctul de plecare al unor politici defectuos planificate și puse în practică în mod nefericit, ceea ce a produs numeroase disfuncționalități și a grevat mai ales economic asupra Moldovei, ducând la periclitarea poziției sale în raport cu regiunea Munteniei. Nici măcar în perioada interbelică, atunci când România încorporează minorități într-un număr semnificativ, aproape o treime din populație, nu a fost gândit un plan suplă de organizare administrativă, care să transfere în mod real competențe specifice unităților locale. A învins mereu obsesia națională, sprijinită pe teama viscerală de dezintegrare a teritoriului național, ceea ce oricum s-a întâmplat, indiferent de modelul nostru de organizare. De altfel, s-a putut observa de-a lungul timpului că modelul federal a avut un succes deloc de neglijat, dacă este să ne gândim la Statele Unite ale Americii, Germania sau Elveția. Asta nu înseamnă că România ar trebui să își regândească în mod radical organizarea teritorială, ci că poate imagina un sistem flexibil, modern, în acord cu realitățile timpului și care să vizeze în primul rând preocuparea fundamentală a epocii, respectiv dezvoltarea economică. Chiar dacă contextul internațional s-a agravat, este greu de crezut că unitatea României ar putea fi

amenințată în mod real. În aceste condiții, de ce nu ar fi viabilă implementarea unei alte filosofii statale, mai ales în condițiile în care cea actuală și-a demonstrat limitele inerente? În orice caz, plasarea Moldovei într-un perpetuu rol secundar este inacceptabilă și nu mai poate continua.

Trebuie remarcată calitatea excepțională a volumului, în general, și a studiilor din cadrul acestuia, în particular. Într-un mod inedit, în spațiul nostru public, un grup de intelectuali de excepție au oferit expertiza lor în mod obiectiv și lucid, cu deferență și calm, acoperind cele mai importante și cele mai diverse aspecte ale unui plan de regionalizare a României, care apare ca o alternativă viabilă și reală. Argumentele aduse de aceștia sunt greu de combătut, dar nu înseamnă că nu pot fi discutate, dimpotrivă, este mai mult decât necesară o amplă discuție în cadrul societății noastre, în special cu implicarea factorilor statali de decizie. Mai ales că, indiferent de viziune, țelul este comun, respectiv dezvoltarea armonioasă a României și reducerea urgentă a decalajelor de dezvoltare dintre regiuni, cu o privire specială asupra Moldovei. În orice caz, volumul de față ar trebui să devină lectură obligatorie pentru toți politicienii români, principalul vector de obstrucție al unei schimbări radicale, fie din dorința de conservare a unor largi pârgii executive, fie din cea de preservare a unei situații imobile, dar avantajoasă pentru unii potențai locali.

Totuși, de la Unirea Principatelor până în zilele noastre lumea s-a schimbat în mod fundamental. Știința și tehnica au progresat la niveluri fără precedent, au avut loc războaie mondiale și revoluții comuniste, au apărut bombe atomice și trenurile de mare viteză, sateliții și internetul. Transporturile și comunicațiile au fost revoluționate, iar medicina a evoluat în mod spectaculos. Mai nou, asistăm la o puternică răspândire a inteligenței artificiale. Din toate acestea, să fie modelul statului ultracentralizat singura constantă, singurul model viabil, care nu reclamă alternative și schimbări? Dacă nu putem avea garanția că regionalizarea este un palier superior de organizare, cu siguranță nu poate fi inferior celui perpetuat până în zilele noastre. În caz contrar, România ar fi fost printre puterile economice ale Europei. Ceea ce, în mod evident, nu este.

Bogdan Caranfilof